

فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۵۱، تابستان ۱۳۸۸، ۵۸ - ۲۵

حق مصرف کنندگان در برخورداری از محصولات ایمن^۱

دکتر مرتضی عادل* بهنام غفاری فارسانی**

پذیرش: ۸۸/۳/۱۳

دریافت: ۸۷/۶/۱۹

حق ایمنی / محصول ایمن / کالای معیوب / حقوق مصرف کننده / حقوق ایران

چکیده

وجود کالاهای ایمن در بازار هر کشور، لازمه سلامت و رفاه عمومی شهروندان آن کشور است، لذا حق ایمنی و برخورداری از محصولات ایمن در زمره حقوق بشر و حقوق بنیادین هر مصرف کننده به شمار می‌رود. نظر به اهمیت فوق‌العاده حق ایمنی، در قوانین حمایت از مصرف کننده عمده کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه توجه ویژه‌ای به این حق شده و تمهیدات مختلفی برای تضمین رعایت آن از سوی عرضه کنندگان - اعم از تولید کننده و توزیع کننده - پیش‌بینی گردیده است. در سطح بین‌المللی نیز به ویژه در اتحادیه اروپا، اهتمام فراوانی برای تحقق این منظور صورت پذیرفته است. با این همه، وضع در کشور ما تا حدی متفاوت است و مقررات موجود به هیچ وجه وافی به مقصود نمی‌باشند. در این مقاله کوشش شده است تا با بررسی ضرورت حمایت از این حق و مطالعه تطبیقی قوانین برخی از کشورها، نواقص مهم قانونی کشورمان روشن و پیشنهادات لازم جهت لحاظ داشتن در "لایحه حمایت از حقوق مصرف کنندگان" به مقنن ارایه گردد.

طبقه‌بندی JEL: R32, D11.

۱. این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی "مصرف کننده و حقوق بنیادین او" که در موسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی انجام شده، می‌باشد.

* استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی و رئیس موسسه حقوق تطبیقی دانشگاه تهران madel@ut.ac.ir

** دانشجوی دکتری حقوق خصوصی دانشگاه تهران و پژوهشگر موسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی

■ بهنام غفاری فارسانی، مسئول مکاتبات. bghaffary@ut.ac.ir

مقدمه

حق برخورداری از محصول ایمن یا به طور خلاصه "حق ایمنی"^۱، در زمره حقوق بنیادین مصرف کنندگان است.^۲ این حق بدان معناست که مصرف کنندگان حق دارند کالا و خدمات ایمن به آنان عرضه شود؛ کالا و خدماتی که استفاده از آن‌ها به جان، سلامتی و اموال آنان آسیب نمی‌رساند. بنابراین، تکلیفی که در برابر این حق قرار می‌گیرد آن است که عرضه کنندگان^۳ مکلفند تنها محصولات ایمن تولید و به بازار عرضه کنند. در واقع، یکی از علل اصلی آغاز جنبش‌های حمایت از مصرف کنندگان در کشورهای صنعتی، فقدان ایمنی کالاها و زیان‌های جانی و مالی بود که در اثر استفاده از آن‌ها به مصرف کنندگان وارد می‌شد. لذا نخستین قوانینی که به صورت پراکنده جهت حمایت از مصرف کنندگان به تصویب رسید عمدتاً به تامین ایمنی کالاهایی اختصاص داشت که مستقیماً با جان و سلامتی مردم در ارتباط بودند؛ کالاهایی نظیر مواد غذایی و دارویی و وسایط نقلیه. سابقه شناسایی این حق به قرن‌ها پیش یعنی قرن ششم میلادی، در الواح دوازده گانه "ژوستی نین"^۴ امپراتور مشهور روم، باز می‌گردد.^۵ جان اف. کندی رئیس‌جمهور پیشین ایالات متحده نیز در سخنرانی معروف خود در سال ۱۹۶۲ که آغازگر مطالعات وسیع اندیشمندان پیرامون "حقوق مصرف کننده"^۶ و تاسیس این شاخه جدید حقوقی بود، از حق ایمنی به عنوان یکی از چهار حق بنیادین مصرف کنندگان یاد کرد.^۷ مبارزات جدی مصرف کنندگان علیه تولید کنندگان بزرگ ناقض این حق نیز، به همین زمان باز می‌گردد. در دهه شصت قرن گذشته بود که حقوقدانی به نام "رالف نایدر"^۸ در

1. The Right of Safety or the Right to Be Safe.

۲. برای مطالعه در خصوص سایر حقوق بنیادین مصرف کننده؛ ر.ک: عادل و غفاری (۱۳۸۷)، صص ۱۲۰ به بعد.

۳. برای دیدن تعریف مصرف کننده و عرضه کننده؛ ر.ک: همان منبع، صص ۶۷ به بعد.

4. Justinian.

۵. به نقل از: باقرزاده (۱۳۸۱)، ص ۱۹.

6. Consumer Law or Consumer Protection Law.

۷. برای مطالعه پیرامون تاریخچه حمایت از حقوق مصرف کننده؛ ر.ک: عادل و غفاری (۱۳۸۷)، صص ۳۴ به بعد.

8. Ralph Nader.

برابر صنعت عظیم و قدرتمند خودروسازی آمریکا، قد علم کرد. صنعتی که پیش از آن همواره از ناقصین اصلی حقوق مصرف‌کنندگان بود و صدمات جانی و مالی هنگفتی را برای مصرف‌کنندگان آن به بار می‌آورد. نایدر ابتدا با نگارش مقالاتی راجع به ایمن نبودن خودروهای ساخت شرکت‌های بزرگ آمریکایی نظیر "شورولت" و "جنرال موتورز"،^۱ به رانندگان و مصرف‌کنندگان آن‌ها ایمن نبودن و خطرناک بودن این خودروها را هشدار داد و سپس با طرح دعوایی علیه شرکت جنرال موتورز، این شرکت‌ها را رسواتر ساخت. فشارهای نایدر، که در اندک زمانی گروه زیادی از خریداران اتومبیل را در کنار خود دید، موجب گردید تا تولید چند مدل اتومبیل غیرایمن در کارخانه‌های تولیدی متوقف گردد.^۲ مشابه این وضعیت را در سال‌های اخیر در ایران شاهدیم که عدم رعایت این حق در صنعت خودروسازی کشور صدمات مالی و جانی هنگفت - و حتی متأسفانه در مواردی مرگ - مصرف‌کنندگان را در پی داشته است، تا آنجا که قانونگذار را در سال ۱۳۸۶، وادار به تصویب "قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان خودرو" نمود.

این حق گذشته از محتوای آن، از سه جنبه عمده متمایز از دیگر حقوق مصرف‌کنندگان است:

(۱) حق ایمنی را می‌توان مثال بارز حقوق پیش‌گیرانه یا بازدارنده مصرف‌کنندگان دانست. زیرا نقش این حق جلوگیری از تولید کالاهای غیرایمن و زیان‌بار به جسم و اموال مصرف‌کنندگان می‌باشد. لذا محل اجرا و رعایت این حق عمدتاً در مرحله تولید کالا است و از آن‌جا که اعطای اختیار اعمال این حق به کلیه مصرف‌کنندگان به هنگام تولید کالاها میسر نیست، لذا وظیفه اجرای این حق، به نمایندگی از آنان، به دولت واگذار می‌شود. بر این مبنا، دولت از باب حفظ سلامت و بهداشت عمومی، هم "حق" ممنوع نمودن تولید و عرضه کالاهای غیرایمن به بازار را دارد، و هم "مکلف" به آن است. بنابراین، در مقایسه با سایر حقوق مصرف‌کنندگان، در اجرای حق ایمنی، دولت نقش بسیار مهم‌تر و بارزتری دارد. در واقع، دولت در کنار کلیه عرضه‌کنندگان از متعهدین رعایت حق ایمنی

۱. از جمله مقاله «نایمن در هر سرعتی» (Unsafe at any Speed) در سال ۱۹۶۵.

۲. سالکی (۱۳۶۵)، ص ۱۱ و برای دیدن توضیحات بیشتر؛ ر.ک: http://en.wikipedia.org/wiki/Ralph_Nader

مصرف کنندگان به شمار می‌رود، در حالی که تکلیف دولت در اجرای دیگر حقوق مصرف کننده، نظیر حق دسترسی به اطلاعات و آموزش، بیشتر جنبه تبعی داشته و تکمیل کننده تکالیف عرضه کنندگان است.

۲) هدف از برخورداری مصرف کنندگان از حقوقی نظیر دسترسی به اطلاعات، آموزش و آزادی انتخاب، در وهله اول برقراری تعادل میان قدرت معاملاتی مصرف کنندگان و عرضه کنندگان می‌باشد. اما هدف اولیه در حق ایمنی، جلوگیری از بروز خطرات و زیان‌های ناشی از مصرف کالاها و خدمات غیرایمن است.

۳) محدوده و قلمرو اعمال برخی از حقوق مصرف کننده محدود به زمان انعقاد قرارداد او با عرضه کننده است، اما دامنه برخورداری مصرف کنندگان از حق ایمنی محصول، به پس از انعقاد قرارداد و حتی به مصرف کنندگان دیگر محصول نیز گسترش می‌یابد.

حال که آشنایی اجمالی با مفهوم و برخی ویژگی‌های حق ایمنی مصرف کنندگان حاصل گردید، در مباحث آتی با تفصیل بیشتری مفاد این حق را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهیم. ابتدا به بررسی ضرورت برخورداری مصرف کنندگان از حق ایمنی اشاره خواهیم داشت. سپس، از آن جا که اجرا و پای‌بندی به حق ایمنی مصرف کنندگان منوط به شناخت کالا و خدمات ایمن از غیر آن است، تعریف کالای ایمن مورد بررسی قرار می‌گیرد. در بخش سوم، به دنبال شناخت نقش استاندارد (حداقل معیار ساخت) در تامین ایمنی محصولات خواهیم آمد، و در نهایت از جایگاه حق ایمنی مصرف کنندگان و الزامات ناشی از آن سخن به میان خواهیم آورد. در هر بخش به فراخور موضوع، مباحثی نیز به مطالعه تطبیقی اختصاص خواهد یافت.

۱. ضرورت برخورداری مصرف کنندگان از حق ایمنی

موارد ذیل اهم دلایلی است که حق برخورداری مصرف کنندگان از محصولات ایمن را ضروری و قابل توجیه می‌سازند:

۱) حق برخورداری از امنیت و سلامت جسمی از جمله مهمترین و بارزترین مصادیق حقوق بشر است. ماده ۱۲ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی، از حق

تندرستی و سلامت افراد سخن به میان می‌آورد. بر اساس این ماده، دولت‌ها حق هر فرد انسانی به بهره‌مندی از بهترین وضع سلامت جسمانی و روحی را به رسمیت شناخته و متعهد به اتخاذ تدابیری برای استیفای کامل شهروندان خود از این حق گردیده‌اند. این بدان خاطر است که دولت‌ها در قبال اخذ مالیات و میزانی از آزادی تابعین خود، مکلف به تامین رفاه و سعادت عمومی آنان شده‌اند و شاید یکی از ابزارهای مهم اجرای این تکلیف، تضمین کیفیت و بی‌خطری محصولات موجود در بازار توسط دولت باشد.

در ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر نیز به حق هر کس در تامین زندگانی، سلامتی و رفاه خود و خانواده از حیث خوراک، مسکن، مراقبت‌های پزشکی و خدمات اجتماعی اشاره گردیده است. یکی از جنبه‌های تامین سلامتی و رفاه افراد در جامعه آن است که به مواد غذایی و دارویی سالم دسترسی داشته باشند. همچنین، از آن‌رو که وجود کالاهای خطرناک و غیرایمن در بازار رفاه و سلامت کلیه افراد جامعه را به خطر می‌اندازد، لذا باید از تولید و عرضه آنها جلوگیری نمود. با این تعابیر می‌توان ادعا نمود که حق ایمنی مصرف‌کنندگان در زمره حقوق بشر قرار گرفته است. «خط‌مشی‌های سازمان ملل راجع به حمایت از مصرف‌کنندگان»^۱ نیز که از جمله مهمترین اسناد بین‌المللی حقوق مصرف‌کننده می‌باشد، تاکید ویژه‌ای بر این حق دارد.^۲

۲) هدف از تولید محصولات، برآوردن نیازهای مصرف‌کنندگان و ایجاد شرایط مطلوب‌تری برای زندگی است. با این حال، همین محصولات مفید نیز ممکن است در اثر عواملی چون ماهیت، طراحی یا نحوه کاربرد آن‌ها، بی‌احتیاطی عرضه‌کنندگان، نقصان فرایندهای کنترل کیفیت، ناآگاهی مصرف‌کنندگان و رویه‌های تجاری غیرمنصفانه، سلامتی و حتی حیات مصرف‌کنندگان را به خطر اندازند.^۳ از این‌رو، مصرف‌کنندگان حق دارند که در برابر کالاها و خدماتی که برای حیات و سلامتی آنان خطرناکند، محافظت و حمایت شوند. اهمیت چنین حقی و ضرورت پذیرش آن روشن است، چرا که کسی حق ندارد تا به دیگری صدمه زده و یا وی را در معرض خطر قرار دهد. در نتیجه، هیچ

1. United Nations Guidelines for Consumer Protection (1985).

۲. در مباحث آتی به جایگاه و مفاد این سند بین‌المللی در خصوص حق ایمنی اشاره خواهد گردید.

3. Department of the Treasury (2000); P. 7.

تولیدکننده ای حق ندارد با سوء استفاده از حق خود در مبادرت به تجارت، کالاها و خدمات خطرناکی را به مصرف کنندگان عرضه داشته و به آنان صدمه وارد آورد.^۱

چون ممکن است تولیدکنندگان چنین امری را رعایت نکنند و با وجود وارد ساختن خسارت، قابل شناسایی نبوده و یا تحت پیگرد قرار نگیرند، همچنین از آن جا که مصرف کنندگان نیز خود عملاً قادر به نظارت بر تولید کالاها نیستند، لذا لازم است تا دولت مداخله نموده و تولیدکنندگان را از ساخت و عرضه کالاهاى غیرایمن باز دارد. به عبارت دیگر، مداخله دولت در تامین ایمنی محصولات و مسئول دانستن عرضه کنندگان در قبال صدمات وارده، با استناد به نظم عمومی مربوط به سلامت و ایمنی افراد جامعه، و وظیفه دولت در مراقبت از سلامت و بهداشت عمومی قابل توجیه است.^۲

۳) برخی از کالاهاى غیرایمن ممکن است برای محیط زیست نیز زیانهای جبرانناپذیری به بار آورند. از این رو، کشورها جهت محافظت محیط زیست مقرراتی وضع نموده اند که حداقلی از استانداردهای ایمنی را برای انواع کالاها معین نموده و تولیدکنندگان را به رعایت آنان ملزم داشته اند.

۴) اهمیت رعایت ایمنی محصولات در مورد برخی از کالاها غیرقابل انکار است. برای نمونه، در خصوص کلیه مواد غذایی - بویژه مواد غذایی که با دست کاری ژنی مواد اولیه تولید می شوند - و دارویی، وسایط نقلیه، اسباب بازی ها و وسایل الکتریکی که همه روزه مورد استفاده و مصرف گسترده قرار می گیرند، چنین حقی کاملاً حیاتی جلوه می کند. تولید و عرضه انبوه یک ماده غذایی سمی می تواند امنیت جانی هزاران انسان را به مخاطره اندازد. گاه در اثر عدم رعایت ولو غیر عمدی اصول بهداشتی در تولید مواد غذایی، چنان فجایعی به وقوع پیوسته است که کمتر جنایتی قابل مقایسه با آن است.^۳ به همین دلیل،

۱. مطابق اصل چهارم قانون اساسی: «هیچ کس نمی تواند اعمال حق خویش را وسیله اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد».

2. Howells & Weatherill (2006), P. 145.

۳. در سال ۱۹۸۷ در کلکته (هند)، پس از خوردن غذایی که در مغازه ای عرضه می شد، ۱۶۰۰ نفر شدیداً بیمار و ۱۸ نفر جان باختند. ۲۵۰ نفر از این بیماران برای تمام عمر فلج شدند. این ماده غذایی در روغنی پخته شده بود که از گونه خاصی از گیاه خردل جهت دادن بو و طعم مطبوع به غذا گرفته شده بود. روغن مزبور حاوی ماده سمی بود

وضع قوانین راجع به ایمنی مواد غذایی و دارویی، نخستین اقدام در حمایت از مصرف‌کننده به شمار می‌رود و سابقه آن‌ها در برخی کشورها به بیش از صد سال می‌رسد.^۱

۵) رعایت ایمنی محصولات با موازین اقتصادی نیز هماهنگ است: زیرا اولاً؛ به طور منطقی پیشگیری بهتر از درمان است. لذا بجای آن که اجازه تولید و عرضه کالاهای خطرناک داده شود و سپس تولیدکننده را به جبران خسارات مصرف‌کننده وادار نمود، به صرفه است تا با الزام تولیدکنندگان به تولید محصولات بی‌خطر، از بروز چنین وضعی جلوگیری کرد.^۲ این خسارات در برخی موارد مرگ مصرف‌کنندگان است که یقیناً جبران‌ناپذیر است. بنابراین «پرهیز از خطر، به مراتب موثرتر از جبران خسارت ناشی از وقوع حادثه است و باید در مرحله نخست به آن پرداخت و جبران خسارت را بدل این مهم قرار داد».^۳ علاوه بر این، از آن جا که غالباً زیان‌های وارده به مصرف‌کنندگان ناچیز است، آنان بر فرض شناسایی تولیدکننده، تمایلی به طرح دعوا علیه وی برای جبران خسارات خود ندارند. بر این اساس، تکیه بر قواعد حقوق خصوصی برای جبران خسارات مصرف‌کنندگان، بعید است که مانع عرضه محصولات غیرایمن به بازار شود.^۴ لذا ضروری است بجای این قواعد و ضمانت‌اجراهای آن، دولت با تمهید راه کارها و مقررات مناسب، اجازه تولید و عرضه کالاهای خطرناک و فاقد ایمنی را ندهد. ثانیاً؛ اگر تولیدکنندگان خواهان بقا و حفظ مشتریان خود در بازار باشند، به سود آنان است تا کالای ایمن عرضه کنند. ضمن آن که اگر دولت مانع تولید کالاهای غیرایمن نشود، به دلیل این که تولید این کالاها نوعاً با هزینه و قیمت تمام‌شده کمتری صورت می‌گیرد، این امر ممکن است به

که در صنایع پلاستیک‌سازی از آن استفاده می‌شد. پیش از این نیز واقعه مشابهی در سال ۱۹۷۳ در این کشور به وقوع پیوسته بود.

۱. برای نمونه "قانون غذا و داروی سالم" (Pure Food and Drug Act) ۱۹۰۶ ایالات متحده قابل ذکر است.

۲. مطابق با آمارهای منتشره در سال ۱۹۸۶، عدم ایمنی محصولات موجب صدمه ۳۰ میلیون و مرگ ۲۱ هزار و ششصد نفر در ایالات متحده گردیده است. خسارات ناشی از این حوادث، ۱۰ بیلیون دلار برآورد شد: Magat & Moore (1996), P. 148.

۳. کاتوزیان (۱۳۸۶)، ص ۱۸۲.

4. Howells & Weatherill (2006); P. 454.

حذف تولیدکنندگان منجر شود که سعی در تولید کالاهای باکیفیت و ایمن دارند. از این رو، منفعت عمومی در ممنوع نمودن تولید و عرضه محصولات غیرایمن و خطرناک است و چون بازار خود قادر نیست بدرستی از این نفع عمومی پاسبانی کند، مداخله دولت و بهره‌گیری از ابزارهای حقوق عمومی اجتناب‌ناپذیر است.

۶) برای برخورداری مصرف‌کنندگان از حق ایمنی می‌توان مبنای قراردادی نیز قایل شد. به دیگر سخن، عرضه یک کالا یا خدمت غیرایمن، نقض شروط ضمنی قراردادی است.^۱ در هر قرارداد معوض مربوط به تحصیل یک محصول معین، این شرط ضمنی وجود دارد که مورد تعهد به طور نامتعارفی خطرناک نباشد. این بدان خاطر است که علی‌الاصول هیچ انسان متعارف و معقولی حاضر به خرید و استفاده از کالایی که به طور غیرقابل پیش‌بینی برای جان و مال وی ایجاد خطر می‌کند نمی‌شود؛ بویژه این که خطر مزبور ممکن است در مواردی مرگ یا آسیب جدی جسمانی باشد. این شرط ضمنی در قراردادهای مصرف‌قوی‌تر است؛ زیرا طرف معامله با مصرف‌کننده، تولیدکنندگان و توزیع‌کنندگان حرفه‌ای هستند که نسبت به محصول خود، متخصص و مطلع بوده و از آنان انتظار عرضه کالای غیرایمن نمی‌رود، خصوصاً اگر مقرراتی نیز در خصوص ایمنی کالاها وجود داشته باشد و عرضه‌کنندگان به رعایت آن‌ها ملزم باشند. همچنین، تکلیف کلی زیان‌رساندن به دیگران این انتظار معقول و متعارف را در نزد مصرف‌کنندگان شکل می‌دهد که محصولی که تحصیل می‌نمایند ایمن بوده و خطر نامتعارفی برای آنان ایجاد نمی‌کند.

بر این اساس، نه تنها تکلیف قانونی، بلکه تعهد قراردادی کلیه عرضه‌کنندگان، اعم از تولید و توزیع‌کننده است که کالای غیرایمن تولید و توزیع نکنند. به این موضوع صراحتاً در قوانین برخی از کشورها اشاره گردیده است: برای مثال، در حالی که در بند ۱ ماده ۱۴ "قانون فروش کالای ۱۹۷۹" انگلستان آمده است که علی‌الاصول هیچ شرط ضمنی راجع به کیفیت کالای فروخته شده وجود ندارد، بند ۲ همان ماده بر اساس اصلاحیه سال ۱۹۹۴ مقرر می‌دارد: «در جایی که فروشنده، کالا را در به عنوان تجارت به فروش می‌رساند، این شرط ضمنی [در قرارداد] وجود دارد که کالای عرضه شده به موجب قرارداد، از کیفیت

۱. Ibid., P. 53. و برای مطالعه بیشتر؛ کاتوزیان (۱۳۸۱)، صص ۲۳۷ به بعد.

رضایت‌بخشی^۱ برخوردار است».

ضابطه تشخیص "کیفیت رضایت‌بخش" در قسمت اول این بند، "تشخیص انسان متعارف و معقول" معرفی گردیده است: «برای اهداف این قانون، کالا وقتی از کیفیت رضایت‌بخش برخوردار است که دارای معیارها و استانداردهایی باشد که یک شخص متعارف و معقول با توجه به خصوصیات کالا، قیمت (اگر مرتبط باشد) و سایر اوضاع و احوال مربوطه، [آن را] به عنوان [کالای] رضایت‌بخش و مطلوب تلقی کند». قسمت دوم بند مذکور نیز "ایمنی کالا" را از عواملی که در تعیین کیفیت کالا موثرند، ذکر کرده است. این بدان معناست که از نظر این قانون کالای غیرایمن کالای بی‌کیفیتی است که عرضه آن توسط تولیدکننده یا توزیع‌کننده، نقض شرط ضمنی مربوط به برخورداری از کیفیت رضایت‌بخش است.

می‌توان ادعا نمود که در حقوق ایران نیز تسلیم کالای غیرایمن از سوی فروشنده، نقض شرط ضمنی قرارداد است، چرا که عرف معاملات میان مصرف‌کنندگان و عرضه‌کنندگان حرفه‌ای این است که دسته‌اخیر، کالای سالم و ایمن به مصرف‌کنندگان تحویل دهند و به موجب ماده ۲۲۰ قانون مدنی طرفین ملتزم به حکم عرف می‌باشند. علاوه بر این، می‌توان از مقررات مربوط به خیار عیب نیز برای این امر استفاده کرد؛ زیرا کالای غیرایمن کالایی است که در آن استانداردهای لازم جهت بی‌خطر یا کم‌خطر کردن آن رعایت نشده است و لذا انتفاع مطلوب و متعارف از آن یا ممکن نیست و یا با خطر بالقوه همراه است. از این رو، کالای غیرایمن، "معیوب" محسوب شده و خریدار می‌تواند در

۱. در متن سابق قانون مزبور از اصطلاح "کیفیت قابل معامله" (Merchantable Quality) استفاده گردیده بود که در اصلاحات سال ۱۹۹۴ به "کیفیت رضایت‌بخش" (Satisfactory Quality) تغییر یافت. در حالی که کیفیت قابل معامله بیشتر ناظر به مالیت داشتن کالا است، کیفیت رضایت‌بخش علاوه بر ارزش مالی داشتن کالا، به سالم و مطلوب بودن و معیوب نبودن کالا نیز مربوط می‌شود؛ از این رو، حمایت بیشتری را از خریداران به عمل می‌آورد. این امر خود، مثال کوچکی از تحول و تمایل دهه‌های اخیر قانون‌گذاران کشورهای پیشرفته، به حمایت از منافع مصرف‌کننده به شمار می‌رود. البته مواردی وجود دارد که در حکومت قانون قدیم نیز، دادگاه‌ها کالاهایی نظیر وسایل نقلیه را که استفاده ایمن از آن‌ها میسر نبود، قابل معامله نمی‌دانستند (Bernstein v. Parnson Motors (Golders Green) Ltd (1987) 2 ALL ER 220).

صورت مهیا بودن دیگر شرایط، قرارداد را به استناد خیار عیب فسخ کند. با توجه به مراتب فوق، اعطای حق برخورداری از محصولات ایمن به مصرف کنندگان در برابر تولیدکنندگان و توزیع کنندگان، توجیه پذیر است. اهمیت این حق چنان است که برخی از قوانین اساسی صراحتاً به آن اشاره نموده‌اند. برای نمونه، اصل ۶۰ قانون اساسی ۱۹۸۲ پرتقال از حق مصرف کنندگان در برخورداری از سلامت و ایمنی نام می‌برد. اصل ۵۱ قانون اساسی اسپانیا نیز به صراحت حق مصرف کنندگان بر سلامت را به رسمیت می‌شناسد.

۲. مفهوم محصول ایمن

پیش از آن که تعریفی از "محصول ایمن" ارائه دهیم، ضروری است ابتدا به بررسی تعارضی که میان "حق ایمنی" مصرف کنندگان با "حق انتخاب"^۱ آنان رخ می‌دهد پردازیم. از رهگذر این کاوش، مفهوم "محصول ایمن" تا حد زیادی روشن خواهد شد. با همه دلایلی که در بخش پیشین راجع به ضرورت پذیرش حق ایمنی مصرف کنندگان بر شمرده شد، نباید چنین پنداشت که پذیرش این حق، مورد اتفاق و غیرقابل مناقشه است. از آن جا که التزام به امنیت مصرف کنندگان موجب ممنوعیت تولید کالاهای خطرناک و غیرایمن می‌گردد، این امر سبب محدود شدن حق انتخاب مصرف کنندگان و سلب امکان برگزیدن کالاهای غیرایمن (که کالای ارزان نیز می‌باشند) از سوی آنان می‌شود. طبعاً معارضه این دو حق، این سوال را پیش می‌کشد که کدام یک بر دیگری ارجحیت دارد؟ در پاسخ به سوال فوق، دیدگاه‌های متفاوتی ابراز گردیده است:

الف) برخی به بهانه حفظ سلامت مصرف کنندگان معتقدند باید تولید و عرضه کلیه کالاهایی که بالقوه خطرناک و مضرند ممنوع گردیده و از دسترس مصرف کنندگان دور نگه داشته شوند. سیگار مثال بارزی است که در باور این گروه باید به علت مضر بودن

۱. برای دیدن توضیحات بیشتر در خصوص حق انتخاب مصرف کنندگان؛ ر.ک: عادل و غفاری (۱۳۸۷)، صص ۱۴۶

ذاتی آن برای سلامتی مردم، از تولید آن جلوگیری شود.^۱

ب) دسته دیگری از صاحب نظران عقیده دارند که تولید هیچ کالایی نباید ممنوع شود، چرا که هر کالایی در کنار فوایدی که دارد در برخی مواقع هم ممکن است خطرناک و مضر باشد.^۲ برای مثال، بنزین ماده‌ای خطرناک است اما به هیچ وجه نمی‌توان تولید و عرضه آن را منع نمود، و یا مصرف اغلب داروها نیز با اثرات جانبی نامطلوبی همراه است. در واقع، خطر با ذات و ماهیت گروهی از کالاهای مفید آمیخته و از آنان جداناپذیر است. خودروها و بسیاری از دستگاه‌های فنی چنین وضعی دارند. چاقو نیز خطرناک است اما آیا می‌توان عرضه آن را به بازار ممنوع ساخته و یا سازندگان آن را به ساخت چاقوهای بی‌خطر ملزم نمود؟ بنابراین، این گونه نیست که بتوان بازار را از کلیه کالاهای خطرناک پاک گردانید.

اینان با جانب‌داری از "آزادی مصرف‌کنندگان" عقیده دارند که تمام کالاها باید در دسترس مصرف‌کننده و در معرض انتخاب وی قرار گیرند، زیرا هر کالایی برای برآوردن نیازی تولید می‌شود، ولو این که آثار جانبی مضر نیز داشته و یا در برخی حالت‌ها خطرناک جلوه کند. به عقیده آنان، دولت بجای آن که به اقدامات پدرسالارانه دست بزند و خود به تشخیص مصلحت مصرف‌کنندگان پردازد، باید مصرف‌کننده را در انتخاب محصول دلخواه خود آزاد بگذارد، چرا که وی بهترین فرد برای تشخیص منافع خویش و پرهیز از خطرات است. بعلاوه، اجبار تولیدکنندگان به تولید محصولات ایمن و رعایت استانداردهای اجباری موجب افزایش قیمت محصولات و کاهش قدرت خرید مصرف‌کنندگان می‌گردد.^۳ در این وضع آن چه از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است و باید بر آن تکیه کرد لزوم اطلاع‌رسانی و آموزش مصرف‌کنندگان در ارتباط با خطرات احتمالی استعمال کالاهای مختلف است و نه تحریم تولید آنها.

در داوری میان این دو گروه باید گفت: درست است که مطابق دیدگاه دوم، برطرف

۱. برای دیدن توضیحات بیشتر؛ ر.ک: کاتوزیان (۱۳۸۶)، صص ۲۰۶-۱۷۹ بویژه ص ۱۸۵.

۲. Straughan (1995), P. 16.

۳. به نقل از: Peter Rippe (2000), PP. 71-74.

نمودن و حذف کلیه کالاهای خطرناک غیرممکن و غیرمفید بوده و از این حیث، نظر اول قابل ایراد است، اما مجاز نمودن تولید کالاهای کاملاً مضر و فوق العاده خطرناک به بهانه احترام به حق انتخاب مصرف کننده و جلوگیری از نظارت دولت نیز پذیرفته نیست. چگونه می توان اجازه داد که ماده غذایی سمی به بازار عرضه گردد ولو این که به مصرف کننده نیز هشدار داده شود؟ صرف نظر از کودکان و افراد کم سواد، تجربه نشان داده است که بخش قابل توجهی از مصرف کنندگان به هشدارهای ارائه شده توجه ندارند. ضمن آنکه چنین امکانی، تولید کنندگان را قادر خواهد ساخت تا با استفاده از انواع ترفندها و رویه های گمراه کننده و غیرمنصفانه به تولید کالاهای مضر و خطرناک پرداخته و همزمان با توسل به غفلت یا عدم درک هشدارهای آنان توسط مصرف کنندگان متضرر، با پیش بینی تمهیدات لازم از مسئولیت های قانونی رهایی جویند! از این رو، به نظر می رسد برگزیدن راه میانه مناسب تر باشد.

ج) در نگرش میانه باید اولاً؛ در مورد کالاهای سودمند اما ذاتاً خطرناک، دادن هشدارها و آموزش های کافی، قابل فهم و در دسترس، و همچنین رعایت استانداردهای لازم برای آن که این کالاها تا حد مقدور ایمن شوند، اجباری گردد. بدین ترتیب به میزان قابل توجهی از خطرات و زیان های ناشی از استعمال بخش عمده ای از کالاهای ذاتاً خطرناک، اگر شرایط و استانداردهای اجباری مربوط رعایت گردند، کاسته خواهد شد. ثانیاً؛ از تولید کالاهای مضر و خطرناک دارای مصرف یگانه نظیر سیگار، و یا کالاهایی که خطر و نتایج زیان بار حاصل از تولید و مصرف آنان بیش از فوایدشان است، قانوناً جلوگیری به عمل آید. ثالثاً؛ عرضه کنندگان از تولید و توزیع سایر کالاهای معیوب و غیرایمن، که برای سلامتی مصرف کنندگان ایجاد خطر می کنند نیز منع شوند.

از منظر این رویکرد نباید هر محصول خطرناک را غیرایمن تصور نمود، چرا که جمع میان کالای خطرناک و ایمن ممکن است و نباید مصرف کنندگان را از انتخاب این دسته از کالاها محروم داشت، بلکه باید در مورد کلیه محصولات رعایت حداقلی از معیارهای ساخت (استانداردها) را، که با توجه به نوع و ماهیت هر محصول تعیین می شود، اجباری نموده و برای عرضه کنندگان متخلف مسئولیت مدنی و کیفری در نظر گرفت. در عمل نیز

یک مصرف‌کننده عاقل و متعارف ایمنی و سلامت خود را بر برخورداری از انتخاب بیشتر ترجیح می‌دهد و هیچ‌گاه به انتخاب کالایی که به طور غیرعادی یا غیرمنتظره‌ای خطرناک است دست نمی‌زند. بنابراین، به حق انتخاب وی نیز خدشه‌ای وارد نمی‌گردد.

بعلاوه، باید توجه نمود که بسیاری از کالاهای معیوب و آن‌هایی که به طور غیرعادی و غیرقابل پیش‌بینی خطرناکند، تنها برای مصرف‌کنندگانی که آنها را برمی‌گزینند و مستقیماً طرف قرارداد مصرف‌کننده قرار می‌گیرند مضر نیست، بلکه ممکن است برای اطرافیان آنان و افراد ثالث نیز ایجاد خطر کنند. برای مثال، یک خودرو معیوب فقط برای خریدار و یا استفاده‌کننده از آن خطرناک نیست، بلکه ممکن است دیگر افراد جامعه را نیز در معرض خطر قرار دهد. همچنین است سیگار که برای اطرافیان مصرف‌کننده آن نیز زیانهای ناخواسته‌ای خواهد داشت. بنابراین، نمی‌توان به بهانه رعایت حق انتخاب یک مصرف‌کننده، جان و سلامت دیگر اشخاص را با خطر همراه ساخت.

ممکن است نوع خاصی از کالا خطر ذاتی در بر نداشته باشد و نتوان آن را معیوب به حساب آورد، اما احتمال تولید معیوب و در نتیجه خطرناک آن کالا قابل توجه باشد. در حالی که اگر شرایطی خاص در تولید آن رعایت گردد، بدون افزایش هزینه تمام شده، از میزان این خطر به طور چشم‌گیری کاسته خواهد شد. در این موارد خاص نیز مقنن می‌تواند رعایت آن شرایط را اجباری ساخته و تولید آن کالا را بدون رعایت آن شرایط ممنوع سازد. برای مثال، در سال‌های ۱۹۸۰ تا ۱۹۸۹ در انگلستان ۵۷۹۱ نفر در اثر مصرف شیر پاستوریزه نشده مسموم شده و ۱۲ نفر نیز فوت نمودند. این رقم در مورد شیر پاستوریزه شده ۱۱۹۲ نفر مسموم و یک مورد فوت بود. این در حالی بود که تنها ۰/۷٪ از شیرهای مصرف‌شده را شیرهای غیرپاستوریزه تشکیل می‌داد. بر این اساس، از آن پس فروش این نوع شیر در انگلستان به کلی ممنوع و از دسترس مصرف‌کنندگان حذف گردید، در حالی که از لحاظ فنی دقیقاً نمی‌توان ادعا نمود شیر غیرپاستوریزه محصول معیوبی است.

مطابق آن چه تاکنون گفته شد، لازم است میان مفهوم کالای غیرایمن با کالای خطرناک تفاوت قایل شد. در واقع، به نظر می‌رسد رابطه میان این دو از نوع عموم و

خصوص مطلق باشد؛ چرا که می توان ادعا نمود هر کالای غیرایمنی بالقوه ایجاد خطر می کند، اما هر کالای خطرناکی غیرایمن نیست. برای مثال وسایل الکتریکی، برنده یا قابل اشتعال کالاهای خطرناکی هستند و می توانند به استفاده کنندگان آسیب برسانند، اما می توان با رعایت استانداردهای خاصی در تولید و عرضه آنها، خطر استفاده از آنها را به حداقل رسانید که همان "خطر متعارفی" است که از استعمال هر محصول ناشی می گردد. به عبارت دیگر "خطر متعارف"، یعنی خطری که هر مصرف کننده متعارف و معقول با مصرف محصولی معین انتظار آن را می کشد، موجب غیرایمن شدن محصول نمی شود، بلکه خطری بالاتر از آن، که در اثر عدم رعایت استانداردهای متعارف پدید می آید، محصول را به کالای غیرایمن مبدل می سازد. بنابراین، در تعریف محصول غیرایمن می توان گفت: "محصولی است که به طور نامتعارفی خطرناک است".^۱ با این حال، نباید تصور نمود که تشخیص این دو مفهوم در همه موارد ساده است، بلکه ترسیم محدوده دقیق هر یک از آنها یکی از دشواری های قانون گذاری در این حوزه به شمار می رود. مثلاً، پاسخ به این سوال که آیا معیار تمیز ایمن یا خطرناک بودن کالایی ماهیت و ذات مواد تشکیل دهنده آن است یا هدفی که کالا برای آن ساخته می شود یا استفاده ای که ممکن است در عمل از آن بشود، در مورد کلیه محصولات آسان نیست.

برخی قوانین معیارهایی برای تمیز کالای ایمن ارائه داده اند. مطابق بند (c) ماده ۱۹ "قانون حمایت از مصرف کننده انگلستان" مصوب ۱۹۸۷، ایمنی کالا به معنای آن است که آن کالا یا هیچ خطری ندارد یا گذشته از خطری که به یک سطح حداقلی کاهش داده شده است، خطری که فوراً یا پس از یک دوره معین یا نامعین، موجب مرگ یا صدمه

۱. به همین دلیل می توان ادعا نمود محصول غیرایمن، محصول معیب نیز هست. چرا که تشخیص عیب به دست عرف است و عرف محصولی را که به طور غیرقابل متعارف و غیرقابل انتظاری خطرناک است، معیوب می داند. این امر نیز خود بدان خاطر است که از چنین کالایی انتفاع متعارف را نمی توان برد. با این حال، باید توجه نمود که هر کالای معیبی، غیر ایمن نیست. مثلاً کتابی که تعدادی از صفحات آن مجاله شده، نمی توان گفت خطرناک است در حالی که معیب به نظر می رسد. بنابراین، رابطه مفهوم کالای غیرایمن با کالای معیوب هم، از نوع عموم و خصوص مطلق است.

کسی گردد، در بر ندارد. ماده ۲ "مقررات راجع به ایمنی عمومی محصولات ۲۰۰۵"^۱ این کشور که هماهنگ با بند (ب) ماده ۲ دستورالعمل ۲۰۰۱ اتحادیه اروپا در مورد ایمنی عمومی محصولات می‌باشد، حاوی مقررات مفصل تری در این خصوص است. در این ماده، "محصول ایمن" محصولی است که: «تحت شرایط استفاده متعارف یا شرایط استفاده معقول قابل پیش‌بینی - شامل مدت، در صورت امکان نحوه بکارگیری، نصب و التزامات مربوط به نگهداری - خطری ایجاد نمی‌کند یا خطر آن بقدری کم است که با استفاده از کالا انطباق داشته و قابل قبول و هماهنگ با سطح بالایی از حمایت از ایمنی و سلامت اشخاص تلقی می‌شود.^۲ در تشخیص آن چه گفته شد باید علی‌الخصوص به موارد ذیل توجه نمود:

- (۱) خصوصیات محصول، شامل ترکیبات، بسته‌بندی، دستورالعمل‌های سرهم‌گذاری آن و در موارد قابل اعمال، دستورالعمل‌های نصب و نگهداری.
- (۲) اثر محصول بر محصولات دیگر، در مواردی قابل پیش‌بینی است که همراه با محصولات دیگر مورد استفاده قرار می‌گیرد.
- (۳) معرفی محصول، برچسب‌گذاری، هر نوع هشدار و دستورالعمل‌های استفاده و مصرف آن و هر گونه اعلام یا اطلاعات راجع به محصول.

1. The General Product Safety Regulations 2005

این مقررات اجراکننده دستورالعمل ۲۰۰۱ اتحادیه اروپا راجع به ایمنی عمومی محصولات، در حقوق انگلستان می‌باشد. پیش از این، دستورالعملی با همین عنوان در سال ۱۹۹۲ از اتحادیه اروپا صادر شده بود که قانونی جهت اجرای مفاد آن در انگلستان، در سال ۱۹۹۴ به تصویب رسید. سابق بر این دو مقررات نیز، تکلیف کلی عرضه‌کنندگان به عرضه کالاهای ایمن در ماده ۱۰ "قانون حمایت از مصرف‌کنندگان انگلستان" درج شده بود که ماده ۵ مقررات ۱۹۹۴ جایگزین آن گردید.

۲. به عقیده برخی صاحب‌نظران، سابقه این مقرر که در دستورالعمل ۱۹۹۲ و مقررات ۱۹۹۴ نیز آمده بود، به بند ۲ ماده ۱۰ قانون ۱۹۸۷ حمایت از مصرف‌کننده انگلستان می‌رسد که در آن از رویکردی اقتصادی برای تعریف محصول ایمن استفاده گردیده است. چرا که در چنین نگرشی، تاکید بر آن است که چون سیاست‌های راجع به تامین بیشتر ایمنی محصولات، موجب افزایش قیمت آنان می‌شود در تعیین این سیاست‌ها باید تا آن جا پیش رفت که جامعه به طور کلی، حاضر است برای برخورداری از ایمنی اضافی هزینه صرف کند. بنابراین، نباید از پیشنهادهایی که خواهان مداخله بیشتری در فرایند طبیعی ساخت و عرضه هستند و به گونه ناروایی موجب افزایش قیمت کالاها می‌شوند، پیروی نمود: Cartwright (1995), P. 224.

۴) گروه‌های مصرف‌کننده در خطر به هنگام استفاده از محصول، بویژه کودکان و سالمندان.

امکان دست‌یابی به سطوح بالاتری از ایمنی یا دسترسی به محصولات دیگری که خطر کمتری را ارائه می‌دهند، دلیل تلقی یک محصول به عنوان محصولی خطرناک محسوب نمی‌شود.

بر اساس قانون فوق، ماهیت محصول، هدف از تولید، اطلاعات افشا شده در مورد آن، نوع و نحوه معرفی، استفاده از آن و خطرات بالقوه ناشی از آن، جملگی در احراز ایمن بودن یا نبودن یک محصول معین باید مورد توجه قرار گیرند. حتی تصور برخی بر این است که کالا باید در برابر استفاده‌های نادرست و نامناسب نیز، در مواردی که این نوع استفاده برای عرضه‌کننده به طور متعارف و معقولی قابل پیش‌بینی است، ایمن باشد.^۱ برای نمونه، اگر شرکتی جهت جلب مشتری اقدام به تولید پاک‌کن‌هایی خوش‌بو کند، چون قابل پیش‌بینی است که این محصولات ممکن است توسط کودکان بلعیده شوند، لذا باید اقدامات ایمنی لازم را برای آسیب‌ندیدن آنان به عمل آورد.^۲ البته برای آن که تعادلی میان حقوق تولیدکننده و مصرف‌کننده برقرار گردد و تمام مسئولیت‌ها برعهده تولیدکنندگان قرار نگیرد، مصلحت آن است که الزام تولیدکنندگان بر رعایت ایمنی محصول تا آن حد باشد که استفاده نادرست مصرف‌کنندگان از محصول آنان به طور معقول و متعارفی قابل پیش‌بینی باشد. اما اگر مصرف‌کننده استفاده نامتعارفی از کالا بنماید، خود می‌بایست زیان‌های ناشی از آن را تحمل کند و نه عرضه‌کننده. این امر با قاعده اقدام نیز تناسب دارد.

نکته قابل توجه دیگر مقررۀ فوق آن است که وجود کالایی مشابه و با سطح ایمنی بالاتر در بازار را نباید دلیل غیرایمن بودن محصول معینی تلقی کرد، چرا که ممکن است کالای با ایمنی کمتر، در مقایسه با کالای مشابه خود، نیز با رعایت معیارها و استانداردهای قانونی، ایمن به حساب آید. بدین ترتیب شاید بتوان گفت که در احراز ایمن بودن یک کالا باید به عنوان معیار نهایی از یک تحلیل اقتصادی مبتنی بر هزینه-فایده یا سودگرایانه

1. Howells & Weatherill (2006), P. 473.

2. Cartwright (1995), P. 225.

استفاده نمود. بر این اساس می‌توان گفت، محصولی که از خطر متوسطی برخوردار است اما مزایا و منافع آن برای جامعه بیشتر و مهم‌تر از خطر آن باشد، ایمن به حساب می‌آید، در حالی که اگر زیان و خطر ناشی از استعمال آن بیش از منافع آن باشد، کالایی غیرایمن تلقی شده و باید تولید و عرضه آن ممنوع گردد.^۱

با این همه، باید اذعان داشت که ترسیم معیار دقیقی برای تمیز میان کالای خطرناکی که تولید آن توجیه‌پذیر است با کالایی که به طور غیرمتعارفی خطرناک می‌باشد بسیار دشوار بوده و لاجرم باید در مورد هر کالا با وضع قانون یا مقررۀ خاص جداگانه تصمیم‌گیری کرده^۲ و یا تشخیص آن را در هر مورد به رویه قضایی و نظر کارشناس واگذار نمود. در این میان، استانداردهایی که برای تولید انواع کالا از سوی مراجع ذی‌صلاح تعیین می‌شوند نقش بسزایی در تمیز کالای ایمن از کالای به طور نامتعارف خطرناک ایفاء خواهند نمود.

۳. نقش استاندارد در تأمین ایمنی مصرف‌کنندگان

وجود استاندارد در تشخیص ایمنی یک محصول نقش عمده‌ای دارد. در نظام‌های حقوقی که تعریف قانونی دقیقی از محصول ایمن ارائه نگردیده و معیار مشخصی برای تمیز آن معرفی نشده است - نظیر کشور ایران - باید ضابطه تعیین یک محصول ایمن را در استانداردها، که همان معیار قابل قبول در جامعه برای پذیرش یک کالا یا خدمت است، یافت.^۳ استاندارد در مفهوم عام به معنی معیارهایی است که رعایت آن‌ها موجب بی‌عیب و نقص گردیدن کالا و خدمت معینی می‌گردد، اما در عرف متداول اقتصاد و جامعه، استاندارد به معنی تولید و عرضه محصول در حد مطلوب است. حد مطلوب، حد قابل دسترسی است که با کمترین عیب و بهترین کیفیت، و قیمت مورد پسند خریدار و با حداکثر بهره‌برداری از عوامل تولید همراه باشد.^۴ از این رو «کالا یا فراورده استاندارد

۱. کاتوزیان (۱۳۸۶)، ص ۱۸۱ و ۴۷۴، P. 474 (2006), Howells & Weatherill.

۲. برای دیدن تأیید این نتیجه؛ ر.ک: Straughan (1995), P. 16.

۳. احمدی (۱۳۸۴)، مندرج در سایت اینترنتی: <http://www.cppo.ir/>.

۴. همان منبع.

کالایی است که با توجه به معیارهای علمی و فنی، دارای حداقل ویژگی‌های مورد نیاز از لحاظ شکل، جنس، نوع، اجزاء تشکیل دهنده، وزن، ابعاد، عیار، بسته‌بندی، کیفیت، ایمنی، دوام و... باشد.^۱

رعایت این ویژگی‌ها و معیارها گاه اجباری است و گاه اختیاری یا تشویقی. استاندارد اجباری استانداردهایی ملی است که اجرای آن‌ها از سوی قانون یا مراجع ذیصلاح اجباری اعلام می‌گردد.^۲ تولیدکنندگان و عرضه‌کنندگان محصولات تابع استانداردهای اجباری باید در جهت حفظ حقوق مصرف‌کنندگان و ایمنی و سلامت عمومی جامعه، محصولات خود را منطبق با استانداردهای ذیربط تولید و ارائه نمایند. هدف از این استانداردها عمدتاً ایمن نمودن کالاها، حفظ سلامت عمومی و حمایت از مصرف‌کنندگان است. در ایران، استانداردهای اجباری را موسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی با تصویب شورای عالی استاندارد اعلام می‌نماید.^۳

استاندارد اختیاری نیز استانداردهایی ملی و یا بین‌المللی است که از سوی تولیدکنندگان به اختیار و بدون آن که الزامی به رعایت آن‌ها وجود داشته باشد، و بیشتر به منظور افزایش کیفیت و تبلیغ محصولات خود انتخاب و اجرا می‌شوند. برای محصولاتی که با رعایت استانداردهای ملی اختیاری تولید و عرضه می‌شوند، تولیدکننده می‌تواند با مجوز موسسه استاندارد از علامت استاندارد به صورت تشویقی استفاده نماید.^۴

هدف از استاندارد غالباً تعیین کیفیت و مرغوبیت کالا است و ایمن بودن کالا نیز یکی از ملاک‌های مرغوبیت آن است که با رعایت استانداردهای اجباری تامین می‌شود. بر همین اساس بند الف ماده ۲ "قانون مواد الحاقی به قانون تأسیس مؤسسه استاندارد و"

۱. منتقمی (۱۳۸۵)، صص ۳۲-۳۱.

۲. برای دیدن توضیحات بیشتر در خصوص پیشینه، فواید و انواع دیگر استاندارد؛ ر.ک: همان منبع، صص ۳۸ به بعد.

۳. برای دیدن فهرست محصولات مشمول استاندارد اجباری در کشورمان؛ ر.ک:

<http://www.isiri.org/jadidf/newpage/ejbariform.htm>؛ لازم به تذکر است که تعیین استانداردهای مواد دارویی بر عهده وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی می‌باشد. تعیین استانداردهای مربوط به انرژی هسته‌ای نیز از حیطه اختیارات موسسه استاندارد خارج است.

۴. یزدانی (۱۳۸۴)، مندرج در سایت اینترنتی: <http://www.cppo.ir/>

تحقیقات صنعتی ایران^۱ مصوب ۱۳۴۹/۹/۲۴ اعلام می‌دارد: «استاندارد بر حسب مورد عبارت است از تعیین تمام یا برخی از خصوصیات و مشخصات هر فرآورده از قبیل نوع، جنس، منشاء، مواد اولیه، اجزاء تشکیل دهنده، ترکیب، ساخت، نحوه استفاده، طرز نصب، کیفیت، کمیت، شکل، رنگ، وضع ظاهری، وزن، ابعاد، عیار، ایمنی، چگونگی و بسته‌بندی و علامت‌گذاری، روش آزمایش و همچنین یک‌نواخت کردن اوراق اداری، اسناد بازرگانی و مالی و امثال آن».

در خط‌مشی‌های سازمان ملل متحد راجع به حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان نیز توجه خاصی به نقش استاندارد در تامین این حمایت و محافظت از ایمنی مصرف‌کنندگان گردیده است. ماده ۲۸ این سند بیان می‌دارد: «دولت‌ها باید در صورت مقتضی، جهت ایمنی و کیفیت کالاها و خدمات و معرفی مناسب آن‌ها، جزئیات دقیق و اجرای استانداردها، اعم از اختیاری یا غیر آن، را در سطح ملی و بین‌المللی تعیین نموده و ارتقاء بخشند. استانداردهای ملی و مقررات ایمنی و کیفیت کالا باید به منظور تضمین این که آنها، تا آن جا که ممکن است، بر استانداردهای بین‌المللی عموماً پذیرفته شده انطباق دارند، هر چند وقت یک‌بار مورد بازنگری واقع شوند».^۱ ماده ۲۹ نیز مقرر می‌دارد: «در جایی که به علت شرایط اقتصادی محلی، استاندارد پایین‌تر از استاندارد بین‌المللی عموماً پذیرفته شده اعمال می‌گردد، در اولین فرصت ممکن باید برای بالا بردن آن استاندارد تلاش لازم صورت پذیرد». ماده ۳۰ نیز دولت‌ها را مکلف به تامین و تشویق دسترسی به امکانات سنجش و تایید ایمنی، کیفیت کالاها و خدمات ضروری برای مصرف‌کننده می‌نماید. در این ارتباط ماده ۱۱ این سند نیز قابل ذکر است که متن آن، در بخش آتی آورده شده است.

۱. در بند (ب) ماده ۳۹ برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور، دولت مکلف گردیده است تا در جهت تجدید ساختار و نوسازی بخش‌های اقتصادی، از جمله اقدام زیر را به عمل آورد: «انطباق نظام‌های ارزیابی کیفیت با استانداردهای بین‌المللی، توسعه و ارتقای سطح استانداردهای ملی و مشارکت فعال در تدوین استانداردهای بین‌المللی، افزایش مستمر انطباق محصولات با استانداردهای ملی و بین‌المللی و ممنوعیت خرید کالاهای غیرمنطبق با استاندارد ملی اجباری توسط دستگاه‌های مشمول ماده (۱۶۰) این قانون، مؤسسات عمومی غیردولتی و مجریان طرح‌های تملک‌داری‌های سرمایه‌ای».

۴. جایگاه حق ایمنی مصرف‌کنندگان و الزامات ناشی از آن در متون قانونی

هر حق چهره دیگری از یک تکلیف است. هنگامی که گفته می‌شود مصرف‌کنندگان از حق ایمنی برخوردارند، لزوماً اشخاصی نیز هستند که ملزم به رعایت این حق می‌باشند. این اشخاص عمدتاً تولیدکنندگان کالا یا عرضه‌کنندگان خدماتند که مکلفند کالاها و خدمات بی‌خطر یا دارای خطر متعارف را در اختیار مصرف‌کنندگان قرار دهند. در کنار این دو باید از توزیع‌کنندگان نیز نام برد که مکلفند از عرضه کالای غیرایمن به مشتری خودداری کنند. دولتها نیز گروه دیگری هستند که تکلیف دارند اجرای این مقررات را تضمین نمایند. در این بخش در صدیم تا جایگاهی که حق ایمنی در متون قانونی یافته و تعهداتی که به موجب آن شکل گرفته است، را تبیین نماییم. ابتدا به بررسی موضوع در سطح بین‌المللی پرداخته و سپس به مقررات داخلی برخی از کشورها اشاره خواهد شد.

۴-۱ مقررات بین‌المللی

در کنار ماده ۳ خط‌مشی‌های سازمان ملل متحد که هدف از تدوین آن را از جمله حمایت از مصرف‌کنندگان در برابر خطراتی که به سلامت و امنیت آنان آسیب می‌رساند ذکر می‌کند، ماده ۱۱ این خط‌مشی‌ها نیز مقرر می‌دارد: «به منظور تضمین این که محصولات، خواه برای استفاده مورد نظر و یا برای استفاده متعارف قابل پیش‌بینی، ایمن هستند، دولت‌ها باید تدابیر مناسبی را شامل سیستم‌های قانونی، مقررات ایمنی، استانداردهای ملی یا بین‌المللی، استانداردهای اختیاری و حفظ سوابق و مدارک ایمنی پذیرفته و یا پذیرش آن‌ها را تشویق نمایند». این سند بین‌المللی در ماده ۱۲ خود اعلام می‌کند: «سیاست‌های مناسبی باید [اتخاذ شود] تا این اطمینان را بوجود آورند که کالاها تولید شده توسط سازندگان، خواه برای استفاده مورد نظر و خواه برای استفاده متعارف قابل پیش‌بینی، ایمن می‌باشند. اشخاصی که مسئول ارائه کالا در بازار هستند، به ویژه عرضه‌کنندگان، صادرکنندگان، واردکنندگان، خرده‌فروشان و نظایر آن (که پس از این «توزیع‌کنندگان» نامیده می‌شود)، باید تضمین کنند که در دور تحت مراقبت آنان، کالاها بواسطه جابجایی یا انبار نادرست، غیرایمن یا خطرناک نگردیده‌اند. باید به

مصرف‌کنندگان استفاده صحیح از کالا تعلیم داده شده و از خطرات ناشی از استفاده مورد نظر و یا استفاده متعارف قابل پیش‌بینی، مطلع شوند. اطلاعات حیاتی مربوط به ایمنی می‌بایست در حد امکان از طریق نمادهای قابل فهم بین‌المللی به مصرف‌کنندگان منتقل شوند. ماده ۱۳ نیز مقرر می‌دارد: «سیاست‌های مناسبی باید [اتخاذ گردد] تا اگر سازندگان و توزیع‌کنندگان پس از توزیع محصولات از خطرات پیش‌بینی نشده آنها آگاه گردند، موظف باشند بدون تاخیر مقامات ذی‌صلاح و در صورت مقتضی عموم را مطلع سازند». در پایان ماده ۱۴ نیز اضافه می‌کند: «دولت‌ها باید تا آن جا که مناسب است سیاست‌هایی را بپذیرند که بر اساس آنها اگر احراز شود که یک محصول شدیداً معیوب بوده، و یا به هنگامی که صحیحاً مورد استفاده قرار می‌گیرد خطری جدی و شدید ایجاد می‌نماید، سازندگان و یا توزیع‌کنندگان آن موظف باشند آن را [از بازار] جمع‌آوری و جایگزین یا تعمیر نمایند، یا با کالای دیگری تعویض کنند و اگر انجام این امر در ظرف مدت متعارف و معقولی ممکن نباشد، از مصرف‌کننده به اندازه کافی جبران خسارت شود».

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود در خط‌مشی‌های سازمان ملل علاوه بر دولت‌ها و سازندگان، به نقش بسیار مهم توزیع‌کنندگان در ایجاد اطمینان خاطر برای مصرف‌کنندگان مبنی بر ایمن بودن کالای مورد استفاده آنان، توجه کافی مبذول شده و تعهداتی نیز برعهده آنان نهاده شده است، از جمله این که اشخاص مزبور تضمین‌کننده صحت و ایمنی کالا، به هنگام مداخله آنان در چرخه تامین و عرضه کالا، دانسته شده و مکلف گردیده‌اند تا در صورت اطلاع یافتن از غیرایمن بودن کالا، آنها را جمع‌آوری و به مقامات ذی‌صلاح یا عموم نیز اطلاع دهند.

در اتحادیه اروپا نیز اهتمام ویژه‌ای در پاک‌سازی بازار از محصولات غیرایمن وجود دارد به گونه‌ای که می‌توان ادعا نمود تامین ایمنی محصولات یکی از سیاست‌های اصلی و مورد تاکید این اتحادیه را در حمایت از مصرف‌کننده تشکیل می‌دهد. برای تحقق این هدف دستورالعمل‌های متعددی توسط اتحادیه و دیگر نهادهای مرتبط این اتحادیه، راجع به ایمنی انواع کالا (نظیر ادوات پزشکی، لوازم آرایشی، بالابرها و اسباب‌بازی‌ها) صادر

شده است. دستورالعمل ۱۹۹۲ راجع به "ایمنی کلی محصولات"^۱ نخستین مصوبه اتحادیه در این ارتباط به شمار می‌رود. ماده ۱ این دستورالعمل صراحتاً هدف آن را تضمین ایمنی کالاهای عرضه شده به بازار اتحادیه اعلام نموده است. این دستورالعمل در سال ۲۰۰۱ با دستورالعمل دیگری جایگزین گردیده است.

مطابق این دستورالعمل‌ها، دولت‌های عضو ملزم به انجام اقدامات معینی جهت تامین ایمنی محصولات گردیده‌اند. به موجب دستورالعمل ۱۹۹۲، در مواردی که فوریت اقتضا کند کمیسیون اقتصادی اتحادیه اروپا می‌توانست مستقیماً اقداماتی را جهت محدود یا ممنوع نمودن تولید و عرضه کالای معینی به بازار اتحادیه به عمل آورد. نمونه این اقدام کمیسیون منع فروش وسایل لاستیکی، که در هنگام دندان درآوردن کودکان بر روی لثه‌های آنان قرار داده می‌شد، به علت وجود ماده سمی در آنها بود. در دستورالعمل ۲۰۰۱ اختیارات وسیع‌تری در این زمینه به کمیسیون اعطا گردیده است. همچنین سیستمی به نام "سیستم تبادل سریع"^۲ در اتحادیه تاسیس شده که وظیفه آن، جمع‌آوری و ارائه اطلاعات مربوط به اقداماتی است که در سطح کشورهای عضو جهت مقابله با خطر جدی کالاها برای سلامت و امنیت مصرف‌کنندگان، صورت می‌پذیرد.^۳ در این سیستم دولت‌های عضو موظفند کمیسیون را از اقدامات خود آگاه سازند و کمیسیون نیز این اطلاعات را برای سایر دولت‌های عضو ارسال می‌کند. این سیستم نخستین بار در سال ۱۹۸۴ تاسیس گردید و هر هفته هشدارهایی در مورد محصولات غیرایمن موجود در بازار اروپا و خطرات آنها منتشر می‌سازد. سیستم تبادل سریع از دو شعبه تشکیل یافته است که یک شعبه اختصاص به محصولات غذایی دارد و دیگری به محصولات صنعتی غیر غذایی.

لازم به ذکر است که با توجه به اهمیت مواد غذایی، مقررات ویژه‌ای جهت تامین

1. Directive 92/59/EEC (Directive on General Product Safety)

2. the Rapid Exchange System (RAPEX)

۳. در ایالات متحده نیز نهادی تحت عنوان "کمیسیون ایمنی محصولات مصرف‌کننده" (CPSC) در سال ۱۹۷۲

تاسیس یافته است که اهم وظایف آن عبارتند از: الزام آور نمودن برچسب‌های هشدار، تعیین استانداردهای ایمنی، انتشار هشدارهایی در مورد کالاهای غیرایمن، آزمایش محصولات موجود در بازار و ملزم نمودن تولیدکنندگان به دادن هشدار در مورد خطرات محصولاتشان و یا جمع نمودن آنها از بازار.

ایمنی این محصولات در سطح اتحادیه اروپا به تصویب رسیده است^۱ و در نتیجه قلمرو دستورالعمل ایمنی ۲۰۰۱ به محصولات غیرغذایی محدود گردیده است.^۲ این دستورالعمل نیز به تبعیت از خط‌مشی‌های سازمان ملل، تعهداتی بر عهده توزیع‌کنندگان نهاده است؛ از جمله این که توزیع‌کنندگان مکلفند به اجرای مقررات ایمنی محصولات کمک نمایند، نظیر این که از عرضه کالاهایی که از غیرایمن بودن آن‌ها آگاهند خودداری ورزیده و در نظارت بر ایمن بودن محصولات موجود در بازار مشارکت نمایند. همچنین موظفند هر گاه از عدم ایمنی کالاهایی که به بازار عرضه نموده‌اند مطلع گردیدند مقامات ذی‌صلاح و کشورهای عضو را آگاه سازند.

۲-۴. قوانین داخلی

گفته شد که جنبش حمایت از مصرف‌کننده در ابتدا عمدتاً در اعتراض به خطرناک بودن برخی از کالاهای اساسی شکل گرفته و منتج به تصویب قوانین پراکنده و خاص جهت تامین ایمنی برخی محصولات گردید. با منسجم شدن و شتاب حرکت اجتماعی به سمت حمایت از مصرف‌کننده، قوانین جامعی نیز به تصویب رسید و تکلیفی عمومی بر عهده عرضه‌کنندگان جهت ارایه کالا و خدمات ایمن قرار گرفت. به علت تنوع و قلمرو قوانین دسته اول، از بررسی آن‌ها صرف‌نظر نموده و به قوانین دسته دوم اشاره خواهد شد. بدین منظور کشور انگلستان، به عنوان نماینده کشورهای توسعه یافته و کشور اردن به عنوان نمونه‌ای از کشورهای اسلامی در حال توسعه انتخاب شده‌اند. در پایان نیز حقوق ایران در این خصوص مورد تجزیه و تحلیل قرار خواهد گرفت. شایان ذکر است که در این بررسی صرفاً جایگاه حق ایمنی و الزامات آن مدنظر بوده و جهت تکمیل بحث اشاره‌ای اجمالی به ضمانت‌اجراهای آن در حقوق کشورمان خواهد گردید.

۱-۲-۴. حقوق انگلستان

در انگلستان برای تامین ایمنی محصولات مقررات مفصلی وضع گردیده است. در "قانون ایمنی مصرف‌کننده سال ۱۹۷۸" این کشور چهار راهکار عمده برای نیل به این

1. Regulation 178/2002

2. Howells & Weatherill (2006), P. 486.

مقصود پیش‌بینی شده است؛ "مقررات ایمنی"، "قرار ممنوعیت"^۱، "اخطار ممنوعیت"^۲ و "اخطاریه"^۳. اختیار اقدام به این موارد به وزیر کشور^۴ سپرده شده است. در "مقررات ایمنی" استانداردهایی برای تولید انواع محصولات در نظر گرفته شده و عرضه کالاهای غیراستاندارد جرم تلقی گردیده است. "قرار ممنوعیت" راجع به ممنوعیت تولید و عرضه محصولی معین است. "اخطار ممنوعیت" نیز در برای ممنوعیت عرضه کننده‌ای خاص از تولید و عرضه کالایی معین است و بالاخره "اخطاریه" جهت الزام عرضه کننده به منتشر ساختن هشدار به مصرف کنندگان در خصوص خطرات کالای غیرایمن خود است. در اصلاحات این قانون، شیوه دیگری نیز به نام "اخطاریه تعلیق"^۵ اضافه گردید. این اخطاریه، عرضه کننده مخاطب را از عرضه کالا حداکثر تا شش ماه ممنوع می‌گرداند.^۶ همچنین راهکارها در "قانون حمایت از مصرف کننده ۱۹۸۷" نیز مورد استفاده قرار گرفت. همچنین در ماده ۱۰ قانون اخیر بجای تعیین استانداردهای خاص هر نوع کالا، تکلیفی کلی مبنی بر تولید کالای ایمن بر عهده عرضه کنندگان نهاده شده و برای تشخیص غیرایمن بودن محصولات، ضابطه‌هایی نوعی مقرر گردید. تفاوت مهم دیگر این قانون با قانون ایمنی مصرف کننده این بود که در آن، مقررات مربوط به "قرار ممنوعیت" نسخ گردید.^۷

دستورالعمل‌های ۱۹۹۲ و ۲۰۰۱ اتحادیه اروپا نیز به ترتیب در سال‌های ۱۹۹۴ و ۲۰۰۵ به موجب مقررات راجع به ایمنی عمومی محصولات، در انگلستان لازم‌الاجرا گردیدند. ماده ۵ مقررات ۲۰۰۵ حاوی تکلیف برای کلیه تولید کنندگان^۸ به خودداری از عرضه

1. The Prohibition Order.
2. The Prohibition Notice.
3. The Notice to Warn.
4. The Secretary of State.
5. The Suspension Notice.

۶. برای مطالعه بیشتر در خصوص این قانون؛ رک: Barrett, Howells & Weatherill (2006), P. 458. (1978), PP. 707-713.

۷. برای دیدن توضیحات بیشتر در خصوص این قانون؛ رک: Cardwell (1987), PP. 622-638.

۸. در مقررات فوق، تولیدکننده (Producer) عبارت است از: (۱) سازنده یک محصول، به هنگامی که در یک کشور عضو [اتحادیه اروپا] تاسیس گردیده است و هر شخص دیگری که با درج نام، علامت تجاری خود یا سایر علائم ممیزه بر روی محصول، خود را به عنوان سازنده معرفی می‌کند یا هر شخص که محصول را نوسازی می‌کند؛ (۲) در

محصولات غیرایمن به بازار است: ۱) هیچ تولیدکننده‌ای نباید محصولی را در بازار قرار دهد مگر آن که محصولی ایمن باشد. ۲) هیچ تولیدکننده‌ای نباید ایجاب یا توافق به قرار دادن یک محصول در بازار کند یا محصولی را در معرض قرار گرفتن در بازار قرار دهد یا آن را تملک کند، مگر آن که محصولی ایمن باشد. ۳) هیچ تولیدکننده‌ای نباید ایجاب یا توافق به عرضه یک محصول یا در معرض قرار گرفتن یا تملک یک محصول برای عرضه کند مگر آن که آن محصول، ایمن باشد. ۴) هیچ تولیدکننده‌ای نباید یک محصول را عرضه کند مگر آن که ایمن باشد.

۲-۲-۴. قانون حمایت از مصرف‌کننده ۲۰۰۶ اردن^۱

در این قانون توجه خاصی به ایمنی محصولات شده و مقنن در مواد متعددی متذکر تکلیف عرضه‌کنندگان به تامین ایمنی محصولات گردیده است. در ماده ۴ قانون موصوف اشاره شده است که: «در هر کالا یا خدمت، وجود هر آن چه که تحقق هدف مشروع از ارائه آن و عدم ایجاد ضرر برای منافع مادی یا سلامت مصرف‌کننده به هنگام استعمال معمول [کالا یا خدمت] را تضمین می‌کند، الزامی است». در بند الف ماده ۵ نیز آمده است: «به هنگام عرضه کالا به بازار، مطابقت آن با قواعد فنی قابل اعتماد... الزامی است». بند ۲ همین ماده هم مقرر می‌دارد: «عرضه‌کننده نهایی مادامی که هویت کسی را که کالا را به وی عرضه کرده .... ثابت ننماید، مسئول هر نوع ضرری است که از به کارگیری یا مصرف کالای فاقد شروط صحت و سلامت ناشی می‌شود». ماده ۶ این قانون نیز بیان می‌دارد: «به هر کالایی که استفاده از آن همراه با خطر است، الصاق هشدار که مبین خطرات و شیوه استفاده متعارف [آن] باشد الزامی است». در این قانون کلیه عرضه‌کنندگان کالا مکلف گردیده‌اند تا در صورتی که پس از عرضه کالا متوجه شوند که خطراتی برای صحت و سلامت مصرف‌کنندگان وجود دارد، این امر را فوراً به اطلاع آنان برسانند (ماده ۷). وزیر

صورتی که سازنده در یک کشور عضو تاسیس نشده باشد: الف) اگر در یک کشور عضو نمایندگی داشته باشد، نماینده؛ ب) در سایر موارد، واردکننده محصول از کشوری که کشور عضو نیست به یک کشور عضو؛ ۳) سایر اشخاص حرفه‌ای در چرخه عرضه، تا آن جا که فعالیتشان بر خصوصیات ایمنی محصول، اثرگذار باشد.

۱. قانون حمایه المستهلك.

صنایع و تجارت این کشور نیز اختیار دارد تا در صورتی که از جانب کالایی خطری صحت و سلامت مصرف کنندگان و یا منافع مادی آنان را تهدید نماید، از تولید و عرضه آن جلوگیری کند. همچنین در ماده ۱۲ قانون موصوف اعلان و تبلیغ کالاهایی که برای صحت و سلامت مصرف کنندگان مضرند ممنوع اعلام شده است.

۳-۲-۴. حقوق ایران

الف) مقررات جاری

در ایران- تا آن جا که تحقیقات نگارندگان نشان می دهد- نمونه مقرراتی که به صراحت از ممنوعیت عموم عرضه کنندگان به ارائه تمامی انواع محصولات غیرایمن سخن گفته باشد دیده نمی شود. قانون مدنی نیز در این خصوص ساکت است. تنها مقرراتی که می توان از آن ها بهره گرفت یکی ماده ۲۷۹ قانون مدنی است که به موجب آن، در مبیع کلی فروشنده مکلف است مبیع را از نوعی تسلیم کند که عرفاً معیوب نباشد و در عرف، کالای به طور نامتعارف خطرناک معیوب تلقی می شود. دوم نیز مقررات مربوط به خیار عیب است که ضمانت اجرای قراردادی تسلیم کالاهای غیرایمن است. در مقابل می توان قوانینی را در مورد ایمنی و سلامت تولید و عرضه مواد غذایی، دارویی و بهداشتی یافت. عمده مقررات مربوط به این امر در قانون مربوط به مقررات امور پزشکی و دارویی و مواد خوردنی و آشامیدنی مصوب ۱۳۳۴/۳/۲۹، قانون مواد خوردنی و آشامیدنی و بهداشتی و آرایشی مصوب ۱۳۴۶ با اصلاحات آن، و قانون تعزیرات حکومتی امور بهداشتی و درمانی مصوب ۱۳۶۷ مجمع تشخیص مصلحت نظام آمده است.

برای نمونه، در قانون مصوب ۱۳۴۶ ارتکاب اعمال زیر در مورد مواد خوردنی و آشامیدنی و آرایشی و بهداشتی ممنوع و جرم اعلام گردیده است: عدم رعایت استاندارد یا فرمول ثبت شده در مواردی که تعیین فرمول و رعایت آن و همچنین تعیین استاندارد و رعایت آن الزامی باشد. فروش و عرضه جنس فاسد و یا فروش و عرضه جنسی که موعد مصرف آن گذشته باشد. به کار بردن رنگ ها و اسانس ها و سایر مواد اضافی غیرمجاز در مواد خوردنی یا آشامیدنی یا آرایشی یا بهداشتی و یا لوازم بازی کودکان. همچنین به کارگیری مواد سمی بیش از حد مجاز در مواد مذکور حسب مورد، موجب محکومیت

مرتکب به حداکثر مجازات‌های مقرر در این قانون خواهد گردید. هرگاه در نتیجه بی‌احتیاطی یا بی‌مبالاتی یا عدم مهارت تهیه‌کننده یا سازنده یا فروشنده یا عرضه‌کننده یا هر یک از عاملین آنها مواد خوردنی و آشامیدنی و آرایشی و بهداشتی به صورتی درآید که مصرف آن موجب بیماری یا آسیبی گردد، برای مرتکبین مجازات‌هایی تعیین گردیده است. از مجموع این مقررات می‌توان نتیجه گرفت که تولید و عرضه غیرایمن مواد فوق در کشورمان ممنوع بوده و متخلف با ضمانت اجراهای کیفری و مدنی روبرو خواهد گردید.

در فصل هفتم برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور مصوب ۱۳۸۳ که در ذیل بخش سوم این برنامه با عنوان "توسعه سلامت، امنیت انسانی و عدالت اجتماعی" آمده و به ارتقاء سلامت و بهبود کیفیت زندگی اختصاص یافته است، دولت مکلف گردیده تا اقدام‌هایی را در جهت تامین امنیت غذا و تغذیه در کشور و گسترش سلامت همگانی به عمل آورد. از جمله این اقدامات تشکیل شورای عالی سلامت و امنیت غذایی^۱ و تهیه و اجرای برنامه‌های لازم به منظور ارتقاء فرهنگ و سواد تغذیه‌ای جامعه است. سازمان صدا و سیما و دستگاه‌های اجرایی نیز مکلف شده‌اند جهت تدوین و اجرای برنامه مزبور با وزرات بهداشت، درمان و آموزش پزشکی همکاری کرده و از تبلیغ کالاهای مضر به سلامتی افراد خودداری نمایند.

الزام به رعایت ایمنی در تولید و توزیع سایر محصولات را باید در قوانین مربوط به تاسیس و وظایف موسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی جستجو نمود. این موسسه تنها مرجعی است که می‌تواند استاندارد ملی محصولات (بجز مواد دارویی و انرژی هسته‌ای) را در کشور تعیین نماید. مطابق ماده ۶ "قانون اصلاح قوانین و مقررات مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران" مصوب ۱۳۷۱: «مؤسسه می‌تواند با تصویب شورای عالی استاندارد اجرای استاندارد کالاها و یا بخشی از یک استاندارد و یا آئین‌های کار را، که از نظر ایمنی یا حفظ سلامت عمومی و حصول اطمینان از کیفیت فرآورده‌ها و حمایت از مصرف‌کننده و یا سایر جهت رفاهی و اقتصادی ضروری باشد، با تعیین مدت‌های لازم که از سه ماه

۱. آیین‌نامه تشکیل این شورا که از ادغام شورای غذا و تغذیه با شورای عالی سلامت تاسیس یافته است، در تاریخ

۱۳۸۵/۸/۱۳ به تصویب هیات وزیران رسید.

کمتر نخواهد بود، اجباری اعلام نماید». ماده ۹ این قانون نیز می‌افزاید: «هرگاه اجرای استاندارد در مورد کالاهایی اجباری اعلام شود، پس از انقضای مهلت‌های مقرر تولید، تمرکز، توزیع و فروش این گونه کالاها با کیفیت پایین‌تر از استاندارد مربوط و یا بدون علامت استاندارد ایران ممنوع، و با رعایت شرایط و امکانات خاطی و دفعات و مراتب جرم و مراتب تعزیر، اعم از احضار، وعظ، تذکر، توبیخ، تهدید و اخذ تعهد و حبس از یک ماه تا دو سال و جزای نقدی از یکصد هزار ریال تا پنجاه میلیون ریال به حکم محاکم صالحه محکوم خواهند شد». همچنین تبصره ۴ این ماده مقرر می‌دارد: «مؤسسه می‌تواند علاوه بر اعلام جرم و درخواست تعقیب متخلفین موضوع این ماده از مراجع قضایی، فرآورده‌های خارج از استاندارد و فاقد علامت استاندارد را از مراکز تولید، تمرکز، توزیع و فروش جمع‌آوری و توقیف نموده و به منظور جلوگیری از ادامه تولید این گونه فرآورده‌ها، ابزار، ماشین‌آلات و وسایل تولید مربوط را موقتاً لاک و مهر نماید».

ب) لایحه حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان

در پایان شایسته است جایگاه حق ایمنی را در «لایحه حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان»^۱ که بناست قانون جامعی در این خصوص باشد، مورد بررسی قرار دهیم. در طرح اولیه حمایت از حقوق مصرف‌کننده،^۲ فصل نخست به «حق بدست آوردن کالاها و خدمات سالم و مرغوب و حق ایمنی» اختصاص یافته بود. ماده ۴ این طرح مقرر می‌داشت: «عرضه کنندگان کالا و خدمات مکلفند برای تولید و تهیه کالا از مواد اولیه مرغوب استفاده کنند و کالا و خدمات مرغوب، ایمن و بدون عیب در اختیار مصرف‌کننده قرار دهند...». ماده ۸ نیز بیان می‌نمود: «هر عرضه‌کننده کالا یا خدمت به صرف عرضه کالا

۱. این لایحه در تیرماه ۱۳۸۵ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید اما در اواخر همان ماه، شورای نگهبان با طرح ایراداتی آن را به مجلس عودت داد. این فرایند در سال ۸۷ نیز تکرار شد. در حال حاضر، ظاهراً مجلس قصد ارسال لایحه را به مجمع تشخیص مصلحت نظام دارد. برای دیدن مراحل تدوین این لایحه؛ ر.ک: عادل و غفاری (۱۳۸۷)، ص ۵۹.

۲. این طرح در ۱۳۷۱ توسط گروه بررسی قوانین و مقررات مانع توسعه در معاونت اقتصادی سازمان برنامه و بودجه تهیه گردید. برای دیدن توضیحات بیشتر؛ ر.ک: امیدی و سعادت‌مندی (۱۳۷۴)، صص ۱۹ به بعد.

یا خدمت به بازار مصرف، سلامت و ایمنی کالا و خدمت را در برابر کلیه مصرف‌کنندگان تضمین می‌کند...». چنان که ملاحظه می‌شود، این دو ماده به صراحت از تکلیف کلیه عرضه‌کنندگان به تولید و ارائه کالا و خدمات ایمن سخن می‌گفتند. طرح مزبور اگر چه عیب را تعریف کرده بود، اما تعریفی از کالای ایمن نداشت.

ماده ۴ طرح اولیه در مراحل بعدی حذف گردیده و مفاد ماده ۸ با اصلاحاتی جایگزین آن شد. از جمله، در متن مصوب هیات وزیران کلمه «ایمنی» نیز حذف و تنها اشاره گردید که: «هر عرضه‌کننده کالا یا خدمت، ضامن صحت و سلامت کالا یا خدمت مطابق مشخصات اعلام شده است...». در نهایت نیز این ماده بصورت زیر در ماده ۲ لایحه مصوب مجلس شورای اسلامی انعکاس یافت: «کلیه عرضه‌کنندگان کالا و خدمات... مسئول صحت و سلامت کالا و خدمات عرضه شده مطابق ضوابط و شرایط مندرج در قوانین و یا مندرجات قرارداد مربوطه یا عرف در معاملات هستند...». در تبصره ۲ ماده ۳ نیز آورده شد: «داشتن نشان استاندارد در مورد کالا و خدمات مشمول استاندارد اجباری، الزامی است».

صحت و سلامت محصولات در برابر معیوب بودن آنها قرار می‌گیرد و همان‌گونه که گفته شد معیوب بودن یک کالا مفهومی عام‌تر از غیرایمن بودن آن است^۱ چرا که ممکن است کالایی معیوب بوده اما غیرایمن و به طور نامتعارفی خطرناک نباشد. با این حال معلوم نیست چرا مقنن^۲ از استعمال واژه ایمن اجتناب نموده و عرضه‌کنندگان را علاوه بر مسئولیت صحت و سلامت، به صراحت ضامن ایمنی محصولات خود نساخته است؟! لذا پیشنهاد می‌شود در متن ماده موصوف واژه ایمنی نیز اضافه گردد تا از بروز تردیدهای آینده و امکان سوءاستفاده‌های احتمالی جلوگیری شود. همچنین، لازم است تا محصول ایمن تعریف شود تا از مفهوم محصول ذاتاً خطرناک متمایز گردد.

۱. برای دیدن نظری که معیوب بودن و خطرناک بودن کالا را یک مفهوم تلقی می‌نماید؛ ر.ک: جعفری تبار (۱۳۷۵)، صص ۸۹-۹۰.

۲. از مجلس شورای اسلامی به اعتبار این که لایحه فوق را دو بار به تصویب رسانده، به عنوان «مقنن» یاد شده اگر چه مصوبه مزبور هنوز شکل قانون به خود نگرفته و لازم‌الاجرا نگردیده است.

خوشبختانه به این نکته در قانون حمایت از حقوق مصرف کنندگان خودرو توجه شده و در ماده ۳ آن اشاره گردیده است که عرضه کننده در طول مدت ضمانت، مکلف به رفع هر نوع نقص یا عیب موجود در خودرو که نافی ایمنی آن است می‌باشد. مفاد این ماده اگر چه مستقیماً به معنی تکلیف عرضه کنندگان به تولید خودروی غیرایمن نیست، اما به منظور پرهیز از تکلیف اضافی در رفع عیوب خودرو و مسئولیت‌های پی‌آمد آن، منطقیاً عرضه کنندگان مجبور به رعایت اصول ایمنی در تولید و عرضه خودرو خواهند شد. با این حال، در این قانون نیز تعریفی از ایمن بودن خودرو و معیار دقیقی برای تمیز آن ارائه نگردیده است.

متأسفانه در هیچ یک از قوانین فوق تکلیفی بر عهده سازندگان و توزیع کنندگان جهت آگاه نمودن مقامات ذی صلاح یا عموم، در صورت آگاهی از خطرناک بودن نامتعارف کالا یا خدمات خود، نهاده نشده است. در چنین حالتی فقط باید منتظر وقوع حادثه ماند و پس از ورود زیان به مصرف کنندگان، حکم به جبران خسارت آنان داد. بنابراین، پیش‌بینی مقررهای که عرضه کنندگان را به جمع‌آوری کالا و اطلاع‌رسانی عموم از خطرات کالای خود ملزم کند، به همراه ضمانت اجرای مناسب، ضروری به نظر می‌رسد.

نتایج و پیشنهادات

از مجموع مباحث مطروحه، نتایج ذیل استنباط و پیشنهادات زیر ارائه می‌شود:

۱- حق ایمنی مصرف کنندگان در دسترسی به محصولات ایمن، از جمله حقوق بنیادین آنان است که در زمره حقوق بشری آورده شده است. لزوم صیانت از سلامتی و رفاه شهروندان، حمایت از این حق را ضروری می‌سازد. نظریات اقتصادی نیز بر رعایت مفاد این حق از سوی عرضه کنندگان تأکید دارند.

۲- به لحاظ محتوا و خصوصیات ویژه این حق، حتی در کشورهای طرفدار بازار آزاد نیز دولت نمی‌تواند نسبت به رعایت این حق توسط عرضه کنندگان ساکت بماند. برای نمونه، در کشور انگلستان و به طور کلی در سطح اتحادیه اروپا اهتمام ویژه‌ای جهت تأمین ایمنی محصولات موجود در بازار ورزیده شده و مقررات مفصلی در این خصوص وضع

گردیده است. بررسی قوانین حمایت از مصرف‌کننده در کشورهای در حال توسعه نیز از توجه فوق‌العاده به این حق حکایت می‌کند و راه کارهای خاصی جهت ملزم نمودن تولیدکنندگان و توزیع‌کنندگان به عرضه محصولات ایمن اعم از کالا و خدمات پیش‌بینی شده است.

۳) محصول ایمن عبارت از محصولی است که به طور نامتعارف و غیرقابل پیش‌بینی برای سلامتی و اموال مصرف‌کننده خطرناک نمی‌باشد. لازم است دولت با وضع مقرراتی ویژه، عرضه محصولات غیرایمن را، ولو به قیمت محدود نمودن حق انتخاب مصرف‌کنندگان، ممنوع نماید. تعیین استانداردهای خاص هر کالا- بویژه استانداردهای اجباری- معیار مناسبی برای تمیز کالای ایمن از غیر ایمن به شمار می‌رود، اگر چه از داوری عرف نیز نباید غافل بود.

۴) از بررسی‌های به عمل آمده در ارتباط با حق ایمنی مصرف‌کنندگان سه کمبود عمده در قوانین کشور مشاهده می‌شود که با توجه به تصمیم بر الحاق به سازمان جهانی تجارت، رفع آن‌ها در "لایحه حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان" پیشنهاد می‌گردد:

الف) با توجه به این که رعایت استانداردهای ایمنی در مورد تمامی کالاها الزامی نیست و تعیین دقیق این شرایط نیز در مواردی امکان‌پذیر نمی‌باشد، پیشنهاد می‌شود در قانون حمایت از مصرف‌کننده، ضمن ارائه تعریف جامعی از "کالای ایمن"، کلیه تولید و توزیع‌کنندگان مکلف به عرضه کالای ایمن به بازار شوند و برای تخلف از چنین تکلیفی نیز ضمانت اجرای مدنی و کیفری جداگانه‌ای که با انواع کالاها متناسب باشد، تعیین گردد. همچنین، پیشنهاد می‌گردد برای التزام بیشتر عرضه‌کنندگان به عرضه کالای ایمن و تسهیل اثبات تخلف آنان در رعایت این تکلیف، همانند بسیاری از کشورها برای آنان مسئولیت محض در نظر گرفته شود.

ب) در هیچ یک از قوانین جاری کشور عرضه‌کنندگان ملزم به پیش‌بینی استفاده‌های نابجایی که ممکن است مصرف‌کنندگان ناآگاه از محصولات آنان بکنند نگردیده‌اند. لذا تصویب مقرره‌ای که چنین تکلیفی را ایجاد و تولیدکنندگان را به چاره‌اندیشی جهت ایمن نمودن محصولات خود در برابر سوء استعمال متعارف و قابل پیش‌بینی مصرف‌کنندگان

و ادا کند، ضروری است.

ج) از آن جا که در هیچ یک از قوانین مورد بررسی تکلیفی بر عهده سازندگان و توزیع کنندگان، در فرض آگاهی آنان از خطرناک بودن نامتعارف کالا یا خدمات خود، جهت اطلاع رسانی به مقامات ذی صلاح یا عموم نهاده نشده است، تصویب مقرره‌ای برای الزام عرضه کنندگان به اطلاع رسانی به عموم و مقامات ذی صلاح، و همچنین مشارکت در پاک سازی بازار از کالاهای غیرایمن خود پیشنهاد و تعیین ضمانت اجرای مدنی و کیفری مناسبی برای آن درخواست می گردد.

منابع

- احمدی، نادیا (۱۳۸۴)؛ "حقوق مصرف‌کننده در گرو رعایت استاندارد"؛ مندرج در سایت اینترنتی: <http://www.cppo.ir/>
- امیدی، مهرانگیز و علیرضا سعادت‌مندی (۱۳۷۴)؛ نگاهی به حقوق مصرف‌کننده، تهران، انتشارات سازمان برنامه و بودجه.
- باقرزاده، احد (بهار ۱۳۸۱)؛ "نگاهی به حقوق مصرف‌کننده"، مجله ترجمان حسبه، سال سوم، شماره ششم.
- جعفری‌تبار، حسن (۱۳۷۵)؛ مسئولیت مدنی سازندگان و فروشندگان کالا، تهران، نشر دادگستر.
- سالکی، حسین (۱۳۶۵)؛ حمایت از مصرف‌کننده، تهران، انتشارات پیشبرد.
- صادقی، محسن (پاییز ۱۳۸۶)؛ "مسئولیت ناشی از کالای معیوب: مطالعه تطبیقی در حقوق سویس و ایران"، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۴۴، صص ۱۹۵-۱۶۵.
- عادل، مرتضی و بهنام غفاری فارسانی (۱۳۸۷)؛ مصرف‌کننده و حقوق بنیادین او، تهران، موسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۱)؛ عقود معین، ج ۱، چاپ هشتم، تهران، شرکت سهامی انتشار.
- _____ (۱۳۸۴)؛ مسئولیت ناشی از عیب تولید، چاپ دوم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- _____ (پاییز ۱۳۸۶)؛ "مسئولیت ناشی از تولید و عرضه سیگار"، فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۳۷، شماره ۳.
- منتقمی، فروغ (۱۳۸۵)؛ استاندارد و صادرات، تهران، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- یزدانی، آریتا (۱۳۸۴)؛ "استانداردسازی کالا و خدمات و نقش استانداردها در تامین حقوق مصرف‌کنندگان و جایگاه مصرف‌کنندگان در تدوین و اجرای استانداردها"، مندرج در سایت اینترنتی: <http://www.cppo.ir/>
- Barrett, Brenda (Nov 1978); "Consumer Safety Act 1978", *The Modern Law Review*, Vol. 41, No. 6.

- Cardwell, Kathleen (Sep 1987); "The Consumer Protection Act 1987: Enforcement of Provisions Governing the Safety of Consumer Goods", *The Modern Law Review*, Vol. 50, No. 5.
- Cartwright, Peter (Mar 1995); "Product Safety and Consumer Protection", *The Modern Law Review*, Vol. 58, No. 2.
- Department of the Treasury (May 2000); *Product Safety, Policy Review: Discussion Paper*, Australia.
- Howells, Geraint & Weatherill, Stephen (2006); *Consumer Protection Law*, 2nd ed., London, Ashgate Publishing.
- Magat, Wesley A. & Moore, Michael J. (Spring 1996); "Consumer Product Safety Regulation in the United States and the United Kingdom: The Case of Bicycles", *The RAND Journal of Economics*, Vol. 27, No. 1.
- Peter Rippe, Klaus (2000); "Novel Foods and Consumer Rights: Concerning Food Policy in a Liberal State", *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, Vol. 12.
- Straughan, Roger (1995); "What's Your Poison? The Freedom to Choose our Food and Drink", *British Food Journal*, Vol. 97, No. 11.
- United Nation (1985); *United Nations Guidelines for Consumer Protection*.
- U.S. Consumer Product Safety Commission (Winter 2008); *Consumer Product Safety Review*, Vol. 12, No. 1.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Ralph_Nader.